

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗОБРАЖЕННІ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

У статті зроблено спробу виявити, описати та проаналізувати використання національно-культурного компонента в зображенні козацьких ватажків в історико-пригодницьких повістях 1920–1930-х рр. Зокрема, на матеріалі художніх творів Я. Качури «Іван Богун» та А. Чайковського «Перед зривом» з'ясовано роль національно-культурних елементів у художньому осягненні та інтерпретації історичних подій і постатей минулого.

Ключові слова: національно-культурний компонент, національний характер, менталітет, козацька старшина, фольклорна традиція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нова доба розвитку України як суверенної держави висуває проблему національного, культурного й державного відродження. Тривалий час існування української державності було лише мрією багатьох поколінь українців, які сумлінно зберігали національне коріння свого народу під імперським тиском інших країн. За цих умов розвиток української культури у співвідношенні зі світовими традиціями взаємовпливу та взаємозбагачення культур різних народів відрізнявся цілком виправданим прагненням насамперед зберегти національну самобутність.

Існування українського нації стало можливим лише завдяки такому епохальному феномену, як козацтво, що протягом багатьох століть виступало авангардом духовності та моральних цінностей нашого народу і було єдиним та могутнім засобом збереження незалежності, гідності й честі України. Назріла потреба комплексного підходу до розгляду відображення історичних подій та постатей минулого в національно-культурному аспекті зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питанням взаємозв'язку та взаємодії між мовою і культурою, мовою і мисленням, мовою і етносом присвячені розвідки Є. Верещагіна, Р. Зорівчак, М. Комлева, М. Кочергана В. Русанівського та ін. Значна увага аналізу національно-мовних відмінностей приділяється в працях І. Бодуена де Куртене, В. Гумбольдта, М. Максимовича, О. Потебні, Г. Шухардта, Л. Щерби та ін. Національно маркована лексика розглядається у дослідженнях А. Вежбицької, В. Говердовського, В. Манакіна, Ю. Со-

рокіна та ін.). Поняття національно-культурного компонента у структурі окремих художніх текстів розглядають такі науковці, як Н. Слободянюк («Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша»), О. Черемська, О. Масло («Національно-культурний компонент і способи його вираження в українській народній казці»), В. Пустовіт («Національно-культурний компонент у структурі художнього тексту (на матеріалі роману Д. Л. Мордовця «Сагайдачний»)

Мета статті. У пропонованій розвідці маємо на меті виявити, описати та проаналізувати особливості національно-культурного елемента в зображенні козацьких ватажків в історико-пригодницьких повістях Я. Качури «Іван Богун» (1940) та А. Чайковського «Перед зривом» (1937).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Складний процес розвитку України як суверенної держави висуває проблему національного, культурного й державного відродження. Значення художньої літератури, зокрема історичної прози, у цьому процесі надзвичайно велике: вона відображає історичні події, культуру (побут, народну творчість, мистецтво) наших предків, їхній духовний світ, осягнення якого дає ключ до розуміння власної духовності. Саме художня література дає зразки сильних, мужніх, людей із сильною волею, з високорозвиненими почуттями обов'язку, честі, гідності, самоповаги, любові до рідної землі, тобто тими почуттями, виховання яких є необхідною передумовою формування духовного світу особистості, її національної самосвідомості.

Використання національно-культурного компонента – важливий складник у художньому осягненні та інтерпретації історичних подій і постатей минулого в історико-пригодницьких повістях 1920–1930-х рр. Одним із найбільших проявів національної самобутності українців завжди була і є віра в Бога. На думку О. Гриценка, «першою спільною ідентичністю українців стала ідентичність православна» [4, с. 8]. Загальновідомий той факт, що козаки також були людьми віруючими. Тож не дивно, що українські повістярі першої третини ХХ ст. насамперед вважали за потрібне окреслити роль християнських цінностей у житті козацької старшини, їх вплив на світогляд та поведінку ватажків. На важливість релігії у формуванні світогляду вказується у повісті А. Чайковського «Перед зривом». Автор, правдиво відтворюючи

атмосферу навчання в єзуїтському колегіумі, показує намагання викладачів повернути до католицизму нащадків православних шляхетських родів: «Єзуїти взялися пильно до заснування своїх шкіл ... До цих шкіл приймали радо й православних... Єзуїти розуміли добре... уся Польща мусить стати католицька, бо без цього їй не бути» [6, с. 10]. Зображаючи Богдана Хмельницького як організатора опору цьому процесу, письменник наголошує на важливості сімейних цінностей та родинного виховання у житті українців: «Богдан виніс із батьківського дому тверду віру і релігійність» [6, с. 10]. Адже лише батькові настанови (« – Ти, сину, будеш проживати тут серед безнастанної небезпеки. Будуть тебе спокушати, хвалити римську віру, а поганити нашу. Будеш мусити ходити до костела, бо тут такий лицейний устав. В костелі побачиш пишноту, заграють органи... Та хай тебе це не манить. Держися свого, не дайся спокусі... Бог тяжко покарав би тебе, коли б ти покинув прадідну віру...» [6, с. 8]) та дитячі спогади про походи до православної церкви («пригадалася йому вся дитяча молодість: пригадалося, як його, маленького, привела матуся до церкви, піднесла його попідпашки до тетрапода та казала цілувати Бозю, як складала йому три пальчики і вчила хреститися. Пригадалося, як о. Амврозій сповідав його вперше, як приступав вперше до св. Причастя» [6, с. 13–14]) вберегли майбутнього гетьмана від переходу до католицької віри.

Звернення до Бога є одним із засобів зображення емоційно напружених подій і в повісті Я. Качури «Іван Богун». Відтворюючи картину бою під Жовтими Водами, автор акцентує на тому, що однією з ключових причин національно-визвольної війни є боротьба за православну віру: «Пани відібрали нашу волю, честь і віру нашу православну..., від батьків нам заповідану, гірше лютих і невірних басурманів під ноги топчуть...» [3].

Основна увага в повісті зосереджена на головному образі. Іван Богун виступає в центрі найважливіших подій та є виразником і носієм православної віри, символом збереження духовної сили й національної свідомості. Перебуваючи у полоні, зв'язаний Богун не лише зберігає козацьку гідність перед озброєними ворогами: «Богун ... спокійно, навіть гордо, пройшов ... кілька кроків по світлиці, кинув оком на суворий стрій княжих покоїв, ... і мовчки став перед князем. Ні безсонні ночі, ні ганьба полону, ні те, що він стояв зв'язаний в руках своїх ворогів, ні глум і приниження, ... ніщо не могло зламати тої вишності, того байдужого презирства й мужності, що іскрилися в по-

гляді бранця» [2, с. 10], а й гордо зневажає наказ грізного пана стати навколішки: «Стаю тільки перед богом, та й то по охоті...» [2, с. 14]..

За допомогою фольклорних елементів в історико-пригодницьких повістях передаються морально-духовні цінності українського народу, засновані на засадах народної філософії та християнських традиціях. Асоціативний зв'язок із рідною землею передається через такі виражальні засоби, як «чисте поле», «квітисті степи», «мати-Україна», «матір-ойчизна». Говорячи про козаків, автор використовує народно-пісенні епітети: «воїни-рицарі», «добрі молодці», «сокіл сизий», що є символами мужності. Вживання зменшено-пестливих слів «батечко», «дитино», «отче», «батько-ненька», «мамуня» вказує на нерозривний зв'язок із родиною та повагу до членів сім'ї. Для відтворення національного колориту в оповідь вводяться народні прислів'я та приказки: «Краще гракам, ніж ворогам», «Раз мати народила, раз і помирати», «не вдержати язика за зубами».

У дусі народнопісенних традицій уживаються також картини природи для вираження знакових подій в Україні та світі. А. Чайковський у повісті «Перед зривом» указує, що сама природа ніби пророкувала нестабільність воєнно-політичного становища в Європі: «При кінці двадцятих років сімнадцятого століття стали над Європою збиратися чорні хмари, що, як здавалося, загрожували існуванню всього людства. Сама природа віщувала нещастя: землетруси, затьміння сонця й місяця, дивні з'яви на небі, падучі зірки тощо. Люди пояснювали ці страхіття, як вмiли, дехто ворожив навіть кінець світу...» [6, с. 28]. На непростий бій під Жовтими Водами натякає й зловісна картина природи у творі Я. Качури «Іван Богун»: «Зловісне червоно займався схід сонця... Білого дня стогнали в лісі сичі» [3].

Національно-культурний компонент найяскравіше проявляється у зображенні козацьких ватажків Богдана Хмельницького («Перед зривом») та Івана Богуна («Іван Богун»). У повісті А. Чайковського в образі майбутнього гетьмана від самого початку його життя втілено риси національного характеру українця та ознаки неординарної особистості: організаторські здібності, надзвичайну здатність до навчання, вміння знайти вихід із будь-якої скрути, військовий талант, вірність батьківській вірі та вітчизні.

Письменник не подає детального опису зовнішності Богдана, він указує лише на одну чи декілька характерних портретних деталей, які є важливими засобами характеротворення персонажа. Так, зображу-

ючи зовнішню непривабливість Хмельницького під час перебування в турецькому полоні, автор звертає увагу на його очі: «Обличчя заросле, на голові довге волосся, скудовчене, що, довго нечесане, позбивалося в ковтуни. Вилиці виставали, мов у мерця, і тільки чорні очі горіли вогнем» [6, с. 56]. У цьому епізоді очі, що, як відомо, є дзеркалом душі, відображають думки і почуття героя.

Зображення Івана Богуну в однойменній повісті Я. Качури сильним, відважним і завзятим воїном ще більше підкреслюється колоритною зовнішністю, виписаною в кращих фольклорних традиціях: «Богун був без шапки, в простій козацькій свиті; давно не голений чуб нагадував вороняче крило; середній вік лише справніше обточив його немов вилите з бронзи тіло, наділив його сповна козацькою силою, відвагою й завзяттям, зробив привабливим для жінок і страшним для ворогів» [3].

Внутрішній монолог відіграє важливу роль у розкритті індивідуальності героя. Осмислення Богуном історичних подій у дусі народних дум, вдало передає психологію персонажа, його стан та ставлення до оточення. Розмірковуючи про національно-визвольну боротьбу під проводом Хмельницького, він висловлює незадоволення й обурення зволіканням Богдана у протистоянні проти поляків під Збаржем: «Дух не той. Усе вагається. Від полковників ховається. Все на самоті щось обмірковує. А ляхи тим часом сили набираються. Ой, не гаразд чинить гетьман! Не гаразд! Так і цілу компанію можна втратити» [2, с. 146–147].

Монологічний текст Богдана Хмельницького у повісті «Перед зривом» використовується для осмислення філософських проблем та прийняття твердих рішень, що стосуються насамперед православної віри: «Живучи серед католицьких паничів, наслухався хлопчина чимало глумливих насмішок над православною церквою і її простими, неосвіченими попами. Душа молодого, недосвідного Богданка найшлася на роздоріжжі. Він став хитатися, не знаючи, в який бік повернути» [6, с. 10].

Непримиренність до ворогів та поневолювачів відтворена в діях та вчинках козацьких ватажків. Готуючись до бою під Жовтими Водами, Іван Богун в однойменній повісті діє обережно, розсудливо, розважно очікує слушного часу для нападу на ворога. У сутичках із ворогом він надихає військо власним прикладом, дотепними витівками підносить бойовий дух козаків, завжди виявляє рішучість, сміливість та почуття власної гідності.

У повісті «Перед зривом» чесність та розум Богдана Хмельницького дають йому змогу звільнитися від надзвичайно тяжкої праці на галерах, а служба в турецького паші дає можливість виявити неабиякі організаторські здібності та виступити патріотом своєї держави. Адже, звільнившись із полону, Богдан дбає також про своїх земляків-українців. А. Чайковський постійно наголошує, що головними рисами майбутнього гетьмана є винятковий розум, гуманність, патріотизм та духовний аристократизм.

Національно-культурний компонент посідає чільне місце й у зображенні побуту та національних традицій українців в історико-пригодницьких повістях. Традиція запрошувати «весільного батька» на вінчання згадується в повісті «Іван Богун» Я. Качури. Богун, хоробрий у бою та нещадний до ворога, під час обговорення весілля за народним звичаєм постає людиною сором'язливою, яка з великою ніжністю та любов'ю ставиться до сина й майбутньої дружини.

Богдан Хмельницький («Перед зривом» А. Чайковський) стає свідком церемонії приймання до куреня на Січі, ознайомлюється із побутом, традиціями та звичаями козацького життя: «Порядок, що тут був заведений, не допускав ніяких несподіванок. Усе йшло, мов колісця в годиннику, – один одному не заважав у праці, кожний знав, що йому робити. Військові справи на січовому майдані з новинами під оком батька кошового, справи на близькому степу, розсилка стеж, зміна залоги в рудетах, праця в січовій майстерні, збирання харчів та іншої потреби для війська, відбирання оплат за перевіз на Дніпрі та постої на січовому базарі – чергувалися між собою, і ніхто не питав, коли на нього черга приходить» [6, с. 26]. Водночас Богдан, у дусі народних традицій, постає справжнім господарем, що дбає про власний дім, господарство, насолоджується такими простими речами, як гудіння бджіл на власній пасіці. Автор зосереджує увагу на художньо-естетичному відображенні побуту майбутнього гетьмана, що є своєрідним відображенням національних рис народу, його духовних цінностей: «Богданів хутір у Суботові був гарно загосподарований. Особливо гарна була хата й будинки. Хата простора. Наліво з сіней ішлося у вітальню. Тут стояв довгий стіл, покритий килимами. На стінах ікони – робота київських малярів. Здовж одної стіни полиці з мідяною й срібною посудом. На другій висіла багата зброя. Під цією стіною стояли ліжка з горою подушок та перин. У кухні широка кахлева піч» [6, с. 81–82].

Висновки. Досліджуючи національно-культурні елементи в зображенні козацької старшини, доходимо висновку, що характерною рисою в історико-пригодницьких повістях Я. Качури «Іван Богун» та А. Чайковського «Перед зривом» є глибока повага героїв до християнської віри, національної та духовної культури свого народу. Народність та багатство українського колориту передається за допомогою використання фольклорних виражальних засобів (народнопісенних епітетів, порівнянь, прислів'їв та приказок), картин природи, описів побуту козацьких ватажків. Створення традиційного типу національного героя, що є виразником українського менталітету, стає можливим завдяки відтворенню внутрішніх монологів, дій та вчинків головних персонажів. Національно-культурний компонент, використаний у зображенні козацьких ватажків, дає повне уявлення про соціально-культурне життя українців у добу козацтва та має неабиякий вплив на утвердження національної свідомості українського народу.

Джерела та література

1. Буряк Б. С. Яків Качура. Життя і творчість / Борис Буряк. – К. : Рад. письменник, 1962. – 151 с.
2. Качура Я. Вибрані твори / Яків Качура. – К. : Рад. письменник, 1953. – 151 с.
3. Качура Я. Іван Богун [Електронний ресурс] / Яків Качура. – Режим доступу : <http://ukrlib.lviv.ua/skachaty-kachura-ya-ivan-bohun/>
4. Пустовіт В. Ю. Національно-культурний компонент у структурі художнього тексту (на матеріалі роману Д. Мордовця «Сагайдачний») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Пустовіт Валерія Юріївна. – Запоріжжя, 2001. – 20 с.
5. Слободянюк Н. Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Слободянюк Наталія Юріївна. – К., 2001. – 20 с.
6. Чайковський А. Перед зривом / Андрій Чайковський // Чайковський А. Полковник Кричевський : іст. повісті. – Львів : Червона калина, 1992. – С. 5–124.

Табунщик Татьяна. **Національно-культурний компонент в зображенні казацкой старшини.** В статті зроблена спроба виявити, описати і проаналізувати використання національно-культурного компонента в зображенні казацкой старшини в історико-приключенческих повістях 1920–1930-х гг. В частности на матеріалі художественних произведений Я. Качури «Іван Богун» и А. Чайковского «Перед срывом » выясняется роль национально-культурных элементов в художественном осмыслении и интерпретации исторических событий и фигур прошлого. На основе проведенного исследования приходим к выводу, что характерной чертой для рассматриваемых историко-приключенческих повестей является глубокое уважение героями христианской веры, националь-

ной и духовной культуры нашего народа. Народность и богатство украинского колорита передается посредством использования выразительных фольклорных средств, картин природы, описаний быта казацких вожаков. Создание традиционного типа национального героя становится возможным благодаря восстановлению внутренних монологов, действий и поступков главных персонажей. Национально-культурный компонент имеет большое влияние на утверждение национального сознания украинского народа.

Ключевые слова: национально-культурный компонент, национальный характер, менталитет, казацкая старшина, фольклорная традиция.

Tabunshchuk Tetiana. National-cultural Component in the Depiction of the Cossack Leaders. In this article we find out, describe and analyze the usage of a national-cultural component in the depiction of the Cossack leaders in the historical and adventure short stories of 1920–1930-s. In particular, we find out the role of national and cultural elements in the artistic comprehension and interpretation of historical events and figures of the past through the creative works by J. Kachura “Ivan Bohun” and A. Tchaikovsky “Before the breakdown”. In the research has been done a conclusion that the main feature of the analyzed historical and adventure short stories is a deep respect of the characters to the Christianity, national and spiritual culture of our people. Nationalism and wealth of the Ukrainian atmosphere is transmitted through the usage of expressive folk means, pictures of nature, and descriptions of the Cossack leaders’ life. Creating a traditional type of a national hero has become possible by the reproduction of internal monologues, actions and deeds of the main characters. National-cultural component has a considerable influence on the development of the Ukrainian people’s national consciousness.

Key words: national-cultural component, national character, mentality, Cossack leaders, folk tradition.

УДК 821.161.2-311.6

Тетяна Хорольська

ХУДОЖНЯ ДЕТАЛЬ В АРХІТЕКТОНІЦІ РОМАНУ ІВАНА БІЛИКА «ДИКІ БІЛІ КОНІ»

У статті розглянуто сюжетні лінії, особливості хронотопу, використання художньої деталі, її композиційну та характерологічну функції, символізм художніх деталей в історичному романі «Дикі білі коні» відомого українського письменника Івана Білика.

Ключові слова: історичний роман, сюжет, художня деталь, хронотоп, символ.